

“ГРАФ MONTE-KRISTO” ROMANIDA ADOLAT VA INSONIYLIK TIMSOLI

*Алиев Шермухаммад,
FarDU 4-kurs talabasi
J.B.Temurov,
ilmiy rahbar*

ANNOTOTSIYA

Mazkur maqolada fransuz adabiyotining buyuk vakili Aleksandr Dyuma ijodi, xususan, uning “Graf Monte-Kristo” romanidagi adolat, insoniylik, kechirim va qasos g‘oyalari tahlil qilinadi. Asarda asosiy qahramon Edmond Dantes timsolida inson ruhining sinovlari, iymon va adolat yo‘lida kurash, insoniy qadriyatlar bilan to‘qnashuv muammolari yoritilgan. Maqolada shuningdek, yozuvchining badiiy uslubi, davr ruhi va falsafiy qarashlari ham yoritilib, asarning bugungi davr uchun ahamiyati tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: adolat, insoniylik, qasos, kechirim, iymon, ozodlik.

Aleksandr Dyuma (1802–1870) — fransuz adabiyotining buyuk namoyandalaridan biri. Uning asarlari nafaqat sarguzasht janrida, balki falsafiy va ijtimoiy mazmuni bilan ham ajralib turadi. “Graf Monte-Kristo” romani Dyumaning eng mashhur va o‘quvchini chuqur o‘ylashga undaydigan asarlaridan biridir.

Asar XIX asr Fransiyasining ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy kontekstida yaratilgan. Ushbu davrda inqiloblar, qudratli aristokratlar va kambag‘al qatlam o‘rtasidagi ziddiyatlar, shuningdek, huquqiy adolatsizlik va korrupsiya keng tarqalgan edi. Shu asosda Dyuma insoniy qadriyatlar, axloqiy tanlovlar va jamiyatdagi notenglik masalalarini ko‘taradi.

Roman nafaqat sarguzasht hikoya, balki inson ruhining murakkabligi, kechirim va qasos, iymon va axloqiy mas‘uliyat mavzularini ham yoritadi.

Roman 1844-1846-yillar oralig'ida yozilgan. U dastlab „Journal des Debats“ gazetasida bo'limma-bo'lim (serial shaklida) e'lon qilingan. O'sha davrda Fransiya bunday usul – romanni qismlarga bo'lib gazeta yoki jurnalda chiqarish-juda mashhur edi. Bu usul kitobni ommalashtirishga va o'quvcharning qiziqishini uzoq vaqt saqlashga yordam bergan.

Dyuma romanning asosiy g'oyasini haqiqi tarixiy voqea asosida olgan. Manba – arxivchi Jak Peushel (Jascues Peuchet) tomonidan yozilgan „Politseyskiy arxiv xotiralari“ Aleksandr Dyuma “Graf Monte-Kristo” (“Le Comte de Monte-Cristo”) romanining yozilish tarixi juda qiziqarli va o'z davrining ijtimoiy-siyosiy muhitini ham aks ettiradi. Quyida asarning yaratilish tarixi batafsil keltirilgan:

Roman 1844–1846-yillar oralig'ida yozilgan. U dastlab “Journal des Débats” gazetasida bo'limma-bo'lim (serial shaklida) e'lon qilingan. O'sha davrda Fransiya bunday usul — romanni qismlarga bo'lib gazeta yoki jurnalda chiqarish — juda mashhur edi. Bu usul kitobni ommalashtirishga va o'quvchilarning qiziqishini uzoq vaqt saqlashga yordam bergan.

Dyuma romanning asosiy g'oyasini haqiqiy tarixiy voqea asosida olgan. Manba — arxivchi Jak Peushel (Jacques Peuchet) tomonidan yozilgan “Politseyskiy arxiv xotiralari” (“Archives de la police”) kitobidagi bir voqea edi.

Unda Fransua Pika (François Picaud) ismli yosh erkak haqida hikoya qilinadi:

U Parijda yashagan; Rashkchi do'stlari tomonidan xoinlikda ayblanib nohaq qamoqqa tashlangan; Qamoqda keksha mahbusdan katta boylik sirlari haqida bilgan; Qamoqdan chiqqach, o'ziga tuhmat qilganlardan qasos olgan. Dyuma bu hikoyani o'qib, uni yanada kengaytirgan, tarixiy fon (Napoleon davri, Elbadan qaytish, qirollik va respublika davrlaridagi Fransiya) bilan boyitgan va o'zining xayoliy qahramoni — Edmon Dantesni yaratgan.

Roman Aleksandr Dyuma tomonidan yozilgan bo'lsa-da, u ko'plab asarlari singari bu romanni ham o'zining yordamchisi va hamkor yozuvchisi Ogüst Maqe (Auguste Maquet) bilan birgalikda yaratgan. Maqe asarning syujet sxemasini, tarixiy asosini va ayrim dialoglarini tayyorlagan; Dyuma esa unga badiiy ruh, drammatizm,

dialoglar, obrazlar va romantik ohang bergan. Ammo asar muallifi sifatida rasmiy ravishda faqat Aleksandr Dyuma tan olingan.

Asarda muallif adolat va nohaqlik, qasos, do'stlik va xiyonat, sadoqat va hiyonat, boylik va axloqiy tanlov kabi mavzularni yoritadi.

Edmon Dantes — begunoh qamalgan, ammo qattiq ruhiy va ma'naviy sinovlardan o'tib, nihoyat, Graf Monte-Kristo nomi bilan qaytib keladigan qahramon. U o'z dushmanlaridan qasos oladi, lekin oxir-oqibat insoniylik va kechirimning asl qiymatini anglaydi.

1844-yil 28-avgustda Parijda “Journal des Débats” gazetasi romanning birinchi qismini chop etgan. 1846-yilda to'liq nashr kitob shaklida chiqdi. Asar tez orada butun Yevropada mashhur bo'lib ketdi.

Tarixiy ahamiyati: “Graf Monte-Kristo” XIX asr fransuz adabiyotining eng mashhur romantik asarlaridan biri bo'lib, u: Adolat, qasos va insoniy qadriyatlar haqida o'ylashga majbur qiladi; Dunyoning ko'plab tillariga tarjima qilingan; 100 dan ortiq film, teatr va seriallarga asos bo'lgan.

Asar syujeti va qahramonlar. Asarning bosh qahramoni — Edmond Dantes, yoshlikda toza qalb va samimiyatga ega bo'lgan dengizchi. U xiyonat tufayli hibsga olinadi va uzoq muddat qamoqda qoladi. Qamoqda u Abbé Faria bilan tanishadi — u bilimdon va dono inson bo'lib, Dantesga hayotiy saboqlar va bilim beradi. Faria o'limidan so'ng, Dantes Monte-Kristo grafi sifatida yangi hayot boshlaydi va o'zining atrofdagi insonlarga qasosini amalga oshiradi. Roman qahramonlari inson ruhining turli tomonlarini ifodalaydi. Dantesning dushmanlari insoniy zaiflik, hasad va xiyonatni ko'rsatadi, do'stlari esa sadoqat va insoniylik timsoliga aylanadi. Shu bilan birga, Dantesning o'z ichki kurashlari, qaror qabul qilishi va his-tuyg'ulari orqali inson ruhining murakkabligi ochiladi. Shuningdek, asarda Mercedes, Fernand, Danglar, Villefort kabi qahramonlar ham markaziy o'rin tutadi. Har bir qahramon o'zining ijtimoiy mavqei, xatti-harakatlari va qarorlar orqali syujetni rivojlantiradi va o'quvchini axloqiy savollar bilan yuzma-yuz qo'yadi.

Asarning asosiy mavzulari:

1. Adolat va qasos:

Dantesning qamalishi va xiyonatga uchrashi uning qasos olishga bo'lgan motivatsiyasini shakllantiradi. Monte-Kristo grafi sifatida u adolatsizlikni tuzatadi, lekin bu jarayonda inson ruhining murakkabligi va qasosning o'ziga qanday zarar yetkazishi ham ko'rsatiladi.

2. Kechirim va insoniy qadriyatlar:

Dantes ichki ziddiyatlar orqali kechirimning kuchini anglaydi. Dyuma shuni tushuntiradiki, kechirim inson ruhini ozod qiladi va qasosning kuchini kamaytiradi.

3. Inson ruhining murakkabligi:

Dantes timsoli orqali inson hissiyotlari, ichki kurashlari va qaror qabul qilishdagi murakkabligi tasvirlanadi. Asar o'quvchini insoniy tabiati va axloqiy tanlovlar ustida fikr yuritishga undaydi.

4. Jamiyat va ijtimoiy tengsizlik:

Dyuma XIX asr Fransiyasidagi ijtimoiy notenglikni aks ettiradi. Boylar va qudratli odamlar adolatsizlik qilsa, kam ta'minlanganlar ularning zulumiga uchraydi. Dantesning harakati esa jamiyatdagi notenglikka qarshi kurashning timsoli sifatida namoyon bo'ladi.

5. Bilim va qudrat:

Asarda bilim va qudratning qanday ishlatilishi, insonning bilim orqali kuch-qudratni qo'lga kiritishi, lekin uni axloqiy javobgarlik bilan boshqarishi kerakligi ko'rsatiladi.

Dyumaning yozish usuli va intriga saqlash xususiyati. Aleksandr Dyuma asarini nafaqat sarguzasht va qahramonlar bilan boyitgan, balki o'quvchini butun roman davomida kitobning oxirigacha "mahkam ushlab turish" san'atini ham mukammal amalga oshirgan.

Intriga va dramatik ochilishlar: Syujet qahramonlarining ichki ziddiyatlari va tashqi muhit bilan to'qnashuvi orqali rivojlanadi. Dantesning qamoqda boshlanadigan qissasi, Abbé Faria bilan tanishuvi, sirli xazina va Monte-Kristo grafi sifatidagi qayta tug'ilishi — bularning har biri o'quvchida hayajon uyg'otadi.

Syujetning qatlamli tuzilishi: Har bir voqea yangi savol tug‘diradi. Kim adolatni tiklaydi? Qanday qilib qasos amalga oshadi? Bu savollar o‘quvchini keyingi sahifalarga tortadi.

Qahramonlarning sirli harakatlari: Monte-Kristo grafi kimligini sir saqlab, atrofidagi insonlarga qasosni bosqichma-bosqich amalga oshiradi. Bu esa o‘quvchida doimiy kutilmagan burilishlar, hayajon va intriga hosil qiladi.

Vaqt va makon o‘yinlari: Dyuma hikoyani turli joylarda va vaqtlarda birlashtiradi, bu esa syujetga dinamiklik beradi va o‘quvchini voqealarning yakunini kutishga majbur qiladi. Shu tariqa, Dyuma o‘quvchini kitobning oxirigacha qiziqish bilan ushlab turadi, intriga esa har bir bo‘limda yangi qirralar bilan boyitiladi. Bu yozuvchi ustaligi “Graf Monte-Kristo”ni nafaqat sarguzasht romani, balki syujet nazariyasi va dramatik san’at namunasiga aylantiradi.

Syujetning falsafiy mazmuni. Monte-Kristo grafi timsoli orqali Dyuma inson ruhining ichki olami, sabr, iroda va bilim qudratini namoyon qiladi. Shu bilan birga, qasosning inson ruhiga yetkazishi mumkin bo‘lgan zararlar, kechirim va iymonning ahamiyati, axloqiy mas’uliyat zarurligi tushuntiriladi. Dyuma o‘quvchini insoniy qadriyatlar, ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi muvozanatni o‘ylashga, shuningdek ilmfan va bilim qudratining chegaralarini ko‘rishga chorlaydi.

Badiiy va syujet xususiyatlari. Dyuma fantastik va romantik elementlarni birlashtirib, realistik va qiziqarli dunyo yaratadi. Syujet tezkor rivojlanadi, qahramonlar hissiyotlari va atrof-muhit batafsil berilgan. Syurpriz elementlar, intriga va sarguzasht o‘quvchini kitobni qo‘ldan qo‘ymasdan o‘qishga majbur qiladi.

Dyuma tafsilotlarni mahorat bilan ishlatadi, bu esa Monte-Kristo grafini real inson obraziga yaqinlashtiradi. Kitobxon qahramonning ichki olamini va atrofidagi voqealarning haqiqiyligini his qiladi.

“Graf Monte-Kristo” — inson ruhining murakkabligi, adolat va qasos, kechirim va insoniy qadriyatlar o‘rtasidagi ziddiyatni chuqur yorituvchi roman. Dyuma o‘quvchiga kechirim, iymon va axloqiy mas’uliyatning ahamiyatini yetkazadi.

Dyumaning yozish usuli — o‘quvchini kitobning oxirigacha ushlab turish, intriga yaratish, qahramonlar va voqealarni qatlamli ko‘rsatish — bu asarga o‘ziga xos boylik va dramatik kuch beradi. Har bir voqea yangi savol tug‘diradi, kutilmagan burilishlar va syujet sirlari o‘quvchini qiziqtiradi va kitobni qo‘ldan qo‘ymasdan o‘qishga undaydi.

Shuningdek, Dyuuma o‘quvchiga inson ruhining ichki olami, axloqiy tanlovlar, bilim va qudratni qanday boshqarish zarurligi haqida chuqur mulohaza yuritish imkonini beradi. Monte-Kristo grafi timsoli orqali u insonning kuch-qudrati, iroda va sabrini namoyon qiladi, lekin shu bilan birga, qasosning inson ruhiga yetkazishi mumkin bo‘lgan zararlar va axloqiy mas’uliyat zarurligini ko‘rsatadi.

Natijada, “Graf Monte-Kristo” nafaqat sarguzasht romani, balki o‘quvchiga axloqiy, falsafiy va ijtimoiy savollarni uyg‘otadigan badiiy-falsafiy asardir. Dyumaning ustaligi va intriga san’ati asarni butun dunyo adabiyoti tarixida abadiy qadrli qilgan. Bu roman o‘quvchiga insoniylik, kechirim va bilim qudrati bilan bir qatorda, ularni mas’uliyat bilan boshqarishning ahamiyatini chuqur his ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aleksandr Dyuma. Graf Monte-Kristo. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1982.
2. Ю. Кагарлицкий. Французская романтическая проза. — Москва: Художественная литература, 1978.
3. М. Бахтин. Проблемы поэтики романа. — Москва: 1975.
4. Абдулла Қодирий. Adabiyot va hayot haqida maqolalar. — Toshkent: Fan, 1968.
5. <https://ziyouz.com> — Adabiyotshunoslik maqolalari portali.